

Deindustrijalizacija i reindustrijalizacija privrede Srbije****

Rezime: Privredna struktura Srbije izmenjena je u korist sektora usluga, koji ima najveće učešće u stvaranju BDP-a i zaposlenosti posle 2001. godine. Ovakvo kretanje dovelo je do procesa deindustrijalizacije srpske privrede. Sa izbijanjem globalne ekonomske krize problemi privrednog rasta i razvoja postali su izraženiji i uočljiviji. Cilj ovog rada je da analizira trendove privrednog rasta u periodu posle 2001. godine, da ukaže na dimenzije, uzroke i posledice postojeće privredne strukture, kao i nužnost stvaranja nove strukture u kojoj će industrija dobiti mesto koje ima u naprednim zemljama tranzicije. Eksportno orijentisana reindustrijalizacija bi za našu zemlju bila najpoželjnija. Time bi se stvorili potrebni uslovi za rast izvoza, proizvodnje, zaposlenosti, smanjenje spoljno-trgovinskog deficita i uredno servisiranje spoljnog duga. Implementacija izvozno orjentisane strategije, izmena pravaca razvoja, modernizacija i rast konkurentnosti industrije, zahteva definisanje nove industrijske politike.

Ključne reči: deindustrijalizacija, reindustrijalizacija, izvozno orjentisana strategija, industrijska politika

Summary: The economic structure of Serbia was changed to the benefit of the service sector, which has had the largest share in the creation of GDP and employment since 2001. This movement led to a process of deindustrialization of the Serbian economy. With the outbreak of the global economic crisis, problems of economic growth and development have become more pronounced and more visible. The aim of this paper is to analyze the trends of economic growth in the period after 2001, to show the dimensions, causes and consequences of the existing economic structure, as well as the necessity of creating a new structure in which the industry will get a place which already has in developed transition countries. Export-oriented reindustrialization would be the most desirable for our country. This would create the necessary conditions for growth of export, production, employment, for reduction of foreign trade deficit and the regular servicing of external debt. Implementation of export-oriented strategy, changing directions of development, modernization and growth of competitive industries, requires defining a new industrial policy.

Keywords: deindustrialization, reindustrialization, export-oriented strategy, industrial policy

* Rad je primljen 12. avgust 2010. godine i na zahtev recenzenata, bio je dvaput na reviziji kod autora

** Ekonomski fakultet, Kragujevac, micicv@ac.kg.rs

*** Ekonomski institut, Beograd

**** Rad predstavlja deo rezultata istraživanja na projektu 179001 „Organizaciona i informaciona podrška sistemu upravljanja kvalitetom kao ključnim faktorom povećanja konkurentnosti naših preduzeća i njihovog bržeg izlaska na svetsko i EU tržište“ finansiranog od strane Ministarstva za prosvetu i nauku

1. UVOD

Iako je industrija bila osnov brzog privrednog razvoja u dužem periodu, posle 2001. godine privredna struktura Srbije izmenjena je u korist sektora usluga, koji ima najveće sektorsko učešće u stvaranju BDP-a i zaposlenosti. Smanjenje učešća industrije i rast sektora usluga doveli su do procesa deindustrijalizacije srpske privrede, ali i do brojnih neravnoteža i sistemskih deformacija.

U periodu od 2001. godine do početka svetske ekonomske krize, privreda je rasla relativno visokom prosečnom stopom. Iako relativno visok ekonomski rast je bio veoma neizbalansiran i zasnovan na sektoru usluga, visokoj javnoj i ličnoj potrošnji, uvozu i rastu spoljnog duga. Ovakav model rasta nije bio uobičajen u vodećim i naprednijim zemljama tranzicije, tj. u Sloveniji, Slovačkoj, Mađarskoj, Poljskoj i Češkoj, kao i nekim zemljama u okruženju, poput Rumunije, Bugarske i Hrvatske.

Od 2008. godine globalna ekonomska kriza je pogoršala stanje u našoj privredi, definitivno pokazujuću da su pretpostavke i mogućnosti modela rasta i razvoja Srbije iscrpljene i neodržive. Odnosno, da se rast i razvoj koji je čitavu jednu deceniju baziran na potrošnji i uvozu, a ne na investicijama i izvozu, pre ili kasnije mora suočiti sa problemima.

Iskustvo naprednijih zemlja u tranziciji, ukazuje da temeljan zaokret prema izvozu, investicijama i realnom sektoru, posebno reindustrijalizaciji i prizvodnji razmenljivih dobara, predstavlja put da se obezbedi dinamičan i održiv privredni rast, makroekonomska stabilnost, smanjenje nezaposlenosti i rast životnog standarda. U traženju odgovora kakvu bi ulogu industrija trebalo da ima u ekonomskom razvoju, u radu će najpre biti analiziran proces deindustrijalizacije srpske privrede i strukturnih promena, a zatim će biti razmotrena strategija izvozne reindustrializacije i primena nove industrijske politike.

2. DEINDUSTIJALIZACIJA I NJENI EFEKTI POSLE 2001. GODINE

Stope rasta industrije u periodu 2001-2009. godine karakterisala je izrazita nestabilnost i visoke oscilacije. Prosečna stopa rasta industrije iznosila je oko 0,5%, i kretala se znatno ispod stope rasta privrede koja je prosečno rasla 4,5% i koja je u tom pogledu ostvarila solidne rezultate (vidi tabelu 1).

Najveći rast industrije u posmatranom periodu zabeležen je u 2004. godini od 7,1%, a najveći pad u 2009. godini od čak 12,1%. Prerađivačka industrija i proizvodnja električne energije, gasa i vode, u ovom periodu, imale su prosečnu stopu rasta od oko 0,3% i 1,7% respektivno, dok je vađenje ruda i kamena imalo prosečnu stopu pada od oko 0,8%. Ovakva prosečna stopa rasta privrede i

industrije uticala je da nivo BDP-a privrede u 2009. godini dostigne 79% onog iz 1990. godine, a nivo industrijske proizvodnje 44,6% (vidi [4]).

Tabela 1. Stopa rasta BDP-a u privredi i industriji Srbije, 2001-2009. godina

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	001-09
Privreda	5,6	3,9	2,4	8,3	5,6	5,2	6,9	5,5	-3,0	4,5
Industrija - ukupno	0,1	1,8	-3,0	7,1	0,8	4,7	3,7	1,1	-12,1	0,5
Vađenje ruda i kamena	-12,8	1,6	0,8	-0,7	2,1	3,5	-0,6	3,6	-4,3	-0,8
Prerađivačka industrija	0,7	2,7	-4,6	9,6	-0,7	5,4	4,3	0,8	-15,8	0,3
Elek. ener. gas i voda	1,2	-1,7	2,3	-0,1	6,6	2,2	2,8	1,8	0,6	1,7

Izvor: [12]

Uporedna analiza pokazuje da u istom vremenskom periodu, izuzimajući 2009. godinu, stope rasta srpske industrije u velikoj meri zaostaju za vodećim zemljama u tranziciji, ali i zemljama u okruženju (vidi tabelu 2). U naprednijim tranzicionim zemljama glavni faktor koji utiče na rast BDP-a je dinamičan rast industrijskog sektora, posebno u periodu 2001-2008. godine, kada je fizički obim industrijske proizvodnje povećan u proseku između 60-80% (vidi [3]).

Tabela 2. Stopa rasta industrijske proizvodnje u nekim zemljama tranzicije i Srbiji, 2001-2009. godina, u %

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2001-09
EU-27	0,1	-0,5	0,4	2,4	1,3	4,2	3,6	-1,8	-13,8	-0,5
Slovenija	3,6	2,2	1,0	3,7	4,6	6,3	7,4	1,6	-17,6	1,4
Slovačka	3,6	7,4	15,3	3,6	1,0	15,7	16,9	3,1	-13,7	5,9
Poljska	1,4	1,5	8,6	11,8	4,4	12,2	9,5	2,0	-3,6	5,3
Mađarska	4,0	3,2	6,6	6,9	7,3	10,6	8,0	-1,0	-17,4	3,1
Češka	7,6	4,0	1,6	9,7	4,3	8,7	10,6	-2,4	-13,1	3,4
Rumunija	3,8	-0,4	-0,7	1,9	-2,7	9,8	10,1	2,6	-5,9	2,0
Bugarska	2,0	4,9	12,9	12,6	7,2	6,2	9,5	0,4	-18,2	4,1
Hrvatska	6,4	4,9	3,3	2,5	5,0	4,3	5,0	0,7	-8,9	2,6
Srbija	0,1	1,7	-3,0	7,1	0,8	4,7	3,7	1,1	-12,1	0,5

Izvor: [3] i [12]

Za dinamičan rast BDP-a privrede Srbije u periodu 2001–2009. godina najzaslužniji je bio sektor usluga sa prosečnom stopom rasta 6,9%. Najbrži rast ostvarili su sektori saobraćaja i telekomunikacija (16,9%), trgovine (11,0%), i osiguranja i finansijskog posredovanja (9,1%) (vidi [1]). Ova tri sektora svoju propulzivnost zasnivaju na visokim investicijama (posebno u telekomunikacije), liberalizaciji i rastu uvoza, rastu potrošnje i privatizaciji i restrukturiranju bankarskog sektora. Drugim rečima, glavne komponente rasta sektora usluga zasnovane su na: (1) rastu domaće tražnje (visoko učešće lične i javne potrošnje), (2) prilivu stranog kapitala, (3) rastu spoljne zaduženosti, koja je 2009. godine dostigla 22,5 mlrd. evra ili 75% BDP-a, (4) rastu fiskalnog i spoljno-trgovinskog deficita, i (5) visokom nivou inflacije. Rast BDP-a u nedovoljnoj meri se zasnovao na domaćoj štednji i investicijama, unapređenju produktivnosti, konkurentnosti i inovativnosti, rastu izvoza, kao najbitnijim faktorima na strani ponude.

Kretanje proizvodnje u industriji dovelo je do drastičnog smanjenja učešća industrije u strukturi BDP-a, odnosno bruto dodatoj vrednosti (BDV), u periodu 2001-2009. godine. Struktura privrede, odnosno struktura sektora i njihovo učešće u stvaranju BDP-a, izmenjena je značajnim smanjenjem učešća industrije u korist usluga. Sektor usluga je diktirao tempo i visinu stvaranja BDP-a (vidi tabelu 3).

Tabela 3. Struktura BDP-a Srbije, 2001-2009. godina, u %

Sektori	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Poljoprivreda, lov, šum. vod. i ribarstvo	13,7	13,3	12,2	13,3	12,0	14,4	9,8	10,1	10,6
Industrija	21,6	21,2	19,9	19,6	18,7	18,7	17,2	17,3	15,9
Građevinarstvo	3,3	3,0	3,3	3,1	3,0	3,1	3,2	3,2	2,7
Trgovina na veliko i malo	6,3	7,2	7,9	8,0	9,8	10,3	11,6	11,7	11,0
Saobraćaj, skladištenje i veze	7,0	7,2	7,8	8,2	9,6	11,8	13,2	14,1	15,6
Poslovi sa nekretninama	13,7	14,1	14,1	13,2	12,9	12,8	12,3	12,3	12,9
Ostale usluge	22,6	21,3	18,6	18,2	16,9	12,7	16,1	15,0	15,4
BDV	88,2	87,3	83,8	83,6	82,9	83,8	83,4	83,7	84,1
Porezi - subvencije na proizvodnju	11,8	12,7	16,2	16,4	17,1	16,2	16,6	16,3	15,9

Izvor: [1]

Učešće industrije u BDP-u 2009. godine je iznosilo 15,9%, a 1990. godine je bilo 44,4%, što ukazuje na veličinu pada i težinu problema u kojima se nalazi industrija. U naprednijim zemljama tranzicije, industrija ima veliku ulogu u razvoju, tako da se njeno učešće zadržalo na visokom nivou u BDP-u. U posmatranom periodu, prosečno učešće industrije kod naprednijih tranzicionih zemalja, i nekih zemalja u okruženju (osim Hrvatske 18,3%), kreće se u rasponu od 24,5% do 38,4% BDP-a. Najveće prosečno učešće industrije u stvaranju BDP-a ima Češka, i ono je u 2005. godini iznosilo čak je 40,4% BDP-a (vidi tabelu 4).

Tabela 4. Učešće industrije nekih zemalja u tranziciji u BDP-u, %

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2001-08
Slovenija	30,1	29,6	25,3	24,7	24,0	23,8	23,4	22,8	25,5
Slovačka	25,2	23,5	25,9	27,1	26,4	28,2	27,9	27,0	26,4
Poljska	27,0	26,5	29,2	30,8	30,7	31,3	26,3	25,4	28,4
Mađarska	26,9	26,2	25,6	25,8	25,9	26,0	25,5	25,1	25,9
Češka	37,5	37,5	38,2	40,2	40,4	36,2	38,7	38,7	38,4
Rumunija	28,2	28,4	25,0	24,7	24,6	24,3	24,4	22,9	25,3
Bugarska	25,2	25,6	20,6	26,0	26,1	24,1	24,1	-	24,5
Hrvatska	20,4	19,4	18,0	18,2	17,9	17,7	17,6	17,5	18,3
Srbija	21,6	21,2	19,9	19,6	18,7	18,7	17,2	17,3	18,0

Izvor: [3] i [12]

Slična situacija je i sa kretanjem zaposlenost u industriji i njenog učešća u ukupnoj zaposlenosti privrede u periodu 2001-2009. godine. Višegodišnja tendencija opadanja broja zaposlenih u privredi prisutna je i u industriji. Ipak, prosečne stope promene zaposlenosti pokazuju da je pad u industriji (6,6%) mnogo veći nego u privredi (1,3%). Drastičan pad zaposlenosti u industriji

uzrokovan je privatizacijom i restrukturiranjem industrijskih preduzeća, kao i globalnom ekonomskom krizom. Ukupan broj zaposlenih u privredi u periodu 2001-2009. godina manji je za oko 212.000, dok je u industriji broj zaposlenih je manji za oko 296.000 lica, odnosno oko 58% (vidi tabelu 5).

Tabela 5. Broj zaposlenih u privredi i industriji Srbije, 2001-2009. godina, u hiljadama

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2009-01
Privreda	2.101	2.066	2.041	2.050	2.068	2.025	2.002	1.999	1.888	212
% promena	/	-4,3	-3,9	-2,0	-2,1	-4,8	-2,6	-0,3	-2,2	-1,3
Industrija	704	648	605	562	536	493	460	439	407	296
% promena	/	-8,0	-6,6	-7,1	-4,7	-8,0	-6,7	-4,5	-7,3	-6,6

Izvor: [18]

U periodu 2001-2009. godine relativno učešće industrijskih radnika ima trend smanjenja u ukupnom broju zaposlenih sa 33,5% na 21,6%. Struktura zaposlenih bitno je izmenjena u korist sektora usluga koji je u ovom periodu povećao učešće sa 46,9% na 54,5%. Istovremeno sa padom zaposlenosti u industrijom i rastom uslužnog sektora, udeo zaposlenih u poljoprivredi je povećan sa 19,6% u 2001. godini na 23,9% u 2009. godini (vidi tabelu 6).

Tabela 6. Struktura zaposlenih u Srbiji, 2001-2009. godina, u %

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2001-09
Poljoprivreda	19,6	20,9	20,6	23,9	23,2	20,4	20,7	25,0	23,9	22,0
Industrija	33,5	31,4	29,6	27,4	25,9	24,4	23,0	22,0	21,6	26,5
Usluge	46,9	47,7	49,8	48,7	50,8	55,2	56,3	53,0	54,5	51,5

Izvor: [18]

Može se oceniti da je veliki broj radnika u industriji ostao bez posla, ali da je izostalo intenzivnije stvaranje većeg broj novih radnih mesta u privredi. Posebno izostalo intenzivnije stvaranje radnih mesta u privatnom sektoru, kako bi se neutralisalo smanjenje zaposlenosti kao posledice post-privatizacionih problema, neuspešnih privatizacija i restrukturiranja velikih industrijskih sistema. Ona su otvarana uglavnom u uslužnim delatnostima čiji proizvodi nisu namenjeni izvozu, ali u nedovoljnom broju, tako da je došlo do povećanja broja radnika koji su zaposlenje morali da potraže poljoprivrednom sektoru, što potvrđuje visoko prosečno učešće ovog sektora u zaposlenosti (22,0%).

Uporedna analiza pokazuje da je relativno učešće zaposlenih sva tri sektora Srbije, dosta nepovoljnije u odnosu na zemlje u tranziciji u periodu 2001-2009. godina (vidi tabelu 7).

Osim Rumunije (26,0%) i Hrvatske (24,8%), industrijski sektor Srbije (26,5%) ispod je nivoa posmatranih zemalja prema relativnom učešću u ukupnoj zaposlenosti. Takođe, osim Rumunije (42,3%), Srbija (51,5%) ima niže učešće zaposlenih u sektoru usluga. I u tranzicionim ekonomijama zaposlenost ima tendenciju pomeranja od industrijskog ka uslužnom sektoru.

Tabela 7. Prosečna zaposlenost po sektorima, 2001-2009. godina, u %

	Poljoprivreda	Industrija	Usluge
Slovenija	10,9	30,6	58,5
Slovačka	8,0	31,5	60,5
Poljska	18,4	25,3	56,3
Mađarska	7,1	27,6	65,3
Češka	6,9	33,0	60,1
Rumunija	31,7	26,0	42,3
Bugarska	13,8	27,6	58,6
Hrvatska	15,6	24,8	59,6
Srbija	22,0	26,5	51,5

Izvor: [3] i [18]

Navedeni pokazatelji smanjenja učešća industrije i rast sektora usluga u generisanju BDP-a i zaposlenosti ukazuju na proces deindustrijalizacije srpske privrede. Za razliku od naše zemlje, u naprednijim tranzicionim zemljama i zemljama u okruženju je nakon tranzicione krize tokom poslednje decenije 20. veka, došlo do oporavka industrije. Rast industrijskog sektora, posebno u zemljama centralne Evrope, pokazuje visok stepen međunarodne konkurentnosti njihovih industrija. Ove zemlje su relativno efikasno sprovele tržišne reforme, proces privatizacije, restrukturiranja i modernizacije industrije. Odnosno, procesom reindustrijalizacije one su stvorile novu industrijsku strukturu koja je specijalizovana i prilagođena potrebama izvoza i konkurentskog nastupa na stranim tržištima. Pad učešća u strukturi industrije imale su radno-intenzivne grane, a rast su zabeležile industrije zasnovane na korišćenju savremene tehnologije. Između ostalog, ove zemlje su stvorile prednost u proizvodnji onih proizvoda koji zahtevaju kvalifikovan rad, a koji u ovim zemljama predstavlja značajnu prednost, jer je jeftiniji i produktivniji. Zahvaljujući sopstvenim investicijama, ali i značajnom prilivu SDI i preseljenju industrijskih kapaciteta iz razvijenih zemalja EU, naprednije tranzicione zemlje su povećale svoj izvoz, što se odrazilo i na povećanje industrijske proizvodnje i zaposlenosti. Značajan rast izvoza kod ovih zemalja rezultat je članstva u EU i slobodnog pristupa ovom velikom tržištu.

3. STRUKTURNE PROMENE INDUSTRIJE

Jedan od glavnih elemenata reformi u zemljama u tranziciji, pa i u Srbiji, podrazumeva stvaranje nove privredne strukture kroz proces privatizacije, restrukturiranja i modernizacije privrede. Privatizacija je, u procesu tranzicije ka tržišnoj privredi, izdvojena kao najznačajniji korak u ovom procesu. Za uspostavljanje adekvatne privredne strukture najveći značaj imaju strukturne promene industrije i njena tehnološka modernizacija.

Svrha privatizacije industrijskih preduzeća trebala je da bude povećanje efektivnosti i produktivnost industrije, njeno restrukturiranje, povećanje proizvodnje, zaposlenosti i izvoza. Većina pokazatelja ne potvrđuje ostvarenje

ovih ciljeva. Ovakvim kretanjima u industriji svakako je najviše doprinela činjenica da i pored nekih pozitivnih rezultata i uspeha u privatizaciji, ovaj proces je dobar deo industrijskih preduzeća stavio u težak položaj.

Pored toga, sredstva od privatizacije nisu adekvatno i dovoljno usmeravana u investicije, kreditiranje razvojnih i izvoznih projekata industrije i restrukturiranje i revitalizaciju nosilaca industrijskog razvoja u prethodnom periodu. Između ostalog, vrlo lako je prelaženo preko privatizacija preduzeća od nacionalne važnosti, ili privatizacija koje u sebi nose razvojne efekte za celu industriju. Među privatizovanim preduzećima ima i onih koji su i ranije bila uspešna, i sa novim vlasnicima nastavljaju još bolje da posluju, ali i takvih koje su novi vlasnici doveli do likvidacije. U prilog ovom ide i procenat raskinutih privatizacija srovedenih od 2007. do 2010. godine. Ukupno je poništeno 30,7% ugovora o privatizaciji preduzeća koja su prodana na aukcijama, 23% tenderima, i 28,7% na tržištu kapitala (vidi [9]). Činjenica je i da nije izbegnuta vaninstitucionalna privatizacija i plasiranje domaćeg kapitala sumljivog porekla, obezbeđeno veće učešće malih domaćih vlasnika kapitala i investicionih fondova.

Najveći deo preduzeća je privatizovan, ali daleko od toga da je proces privatizacije završen. Srpsku industriju čine nekonkurentnom i preduzeća koja su ostala da se privatizuju. Sledi privatizacija javnih (i komunalnih) preduzeća, koja imaju veliki značaj za funkcionisanje industrije. Završetak privatizacije jedan je od preduslova za okončanje tranzicije privrede, unapređenje privrednog ambijenta i uspostavljanja održivog i stabilnog rasta industrije.

Komparativnu analizu stepena završenosti privatizacionog procesa u Srbiji i drugim zemljama u tranziciji omogućavaju EBRD tranzicioni indikatori (vidi tabelu 8).

Tabela 8. Tranzicioni indikatori privatizacije velikih i malih preuzeća nekih tranzicionih zemalja

	Privatizacija velikih preduzeća			Privatizacija malih preduzeća		
	2001	2008	2009	2001	2008	2009
Slovenija	3,00	3,00	3,00	4,33	4,33	4,33
Slovačka	4,00	4,00	4,00	4,33	4,33	4,33
Poljska	3,33	3,33	3,33	4,33	4,33	4,33
Mađarska	4,00	4,00	4,00	4,33	4,33	4,33
Češka	4,00	4,33	4,33	4,33	4,33	4,33
Rumunija	3,33	3,67	3,67	3,67	3,67	3,67
Bugarska	3,67	4,00	4,00	3,67	4,00	4,00
Hrvatska	3,00	3,33	3,33	4,33	4,33	4,33
Srbija	1,00	2,67	2,67	3,00	3,67	3,67

Izvor: [2]

I pored pozitivnih tendencija i značajnih pomaka u odnosu na 2001. godinu, Srbija još uvek zaostaje za tranzicionim zemljama. Indeks privatizacije malih preduzeća (3,67) je ispod proseka posmatranih zemalja, izuzev Rumunije. U

oblasti privatizacije velikih preduzeća Srbija zaostaje odnosu na sve zemlje (indeks 2,7).

Pored zaostajanja u procesu privatizacije, Srbija posebno zaostaje za većinom zemalja u restrukturiranju preduzeća. Reforme i restrukturiranje u industriji su sporiji nego što je to neophodno. Ovo utiče na dominantnost tradicionalne industrijske proizvodnje, nizak nivo tehničko-tehnološke opremljenosti i inovativnosti, nisku proizvodnu specijalizaciju i neprepoznatljivost izvoznih proizvoda na svetskom tržištu, odnosno disperzivan i strukturno nepovoljan izvozni asortiman, a smim tim i nizak stepen konkurentnosti industrije.

Struktura industrije još uvek je neadekvatna i zasnovana je na radno i resursno intenzivnim podsektorima. Na visoko tehnološko zaostajanje ukazuje činjenica da niski i srednje-niski tehnološki podsektori obuhvataju oko 90% preduzeća, zapošljavaju oko 75% radnika, i ostvaruju oko 73,5% proizvodnje. Srednje-visoki tehnološki podsektori obuhvataju oko 5,5% preduzeća, zapošljavaju oko 19% radnika, i učestvuju sa oko 24% u ukupnoj proizvodnji. Visoko tehnološki podsektori industrije obuhvataju oko 4,5% preduzeća, zapošljavaju oko 1% radnika, i učestvuju sa manje od 3% u ukupnoj proizvodnji (vidi [4] i [6]).

Može se oceniti da se na osnovu EBRD indikatora Srbija nalazi na začelju zemalja u tranziciji prema restrukturiranju preduzeća (vidi tabelu 9).

Tabela 9. Tranzicioni indikatori restrukturiranja preduzeća

	2001	2008	2009
Slovenija	3,00	3,00	3,00
Slovačka	4,00	4,00	4,00
Poljska	3,33	3,33	3,33
Mađarska	4,33	4,33	4,33
Češka	3,33	3,33	-
Rumunija	3,33	3,67	3,67
Bugarska	2,33	2,67	2,67
Hrvatska	2,67	3,00	3,00
Srbija	1,00	2,67	2,67

Izvor: [2]

Strukturne reforme odvijale su se bržim intenzitetom u periodu 2001-2004. godine, dok je posle 2005. godine došlo do usporavanja strukturnih promena u Srbiji. Ovu tezu potvrđuje i Indeks strukturnih promena, koji meri brzinu promene strukture BDV između dva perioda i baziran je na zbiru razlike učešća u prvoj i poslednjoj godini u svim sektorima. Od 2001 do 2008. godine kvalitet promena industrijske strukture mereno BDV iznosi 9,60 procentnih poena. U periodu 2001-2004. godine kvalitativne promena industrijske strukture iznose 6,79, da bi u periodu 2004-2008. godine one iznosile svega 3,60 procentnih poena (vidi [6]).

Početni pozitivni rezultati u sprovođenju strukturnih reformi industrije, ispoljeni su kroz rastući uticaj privatnog sektora i sektora malih i srednjih preduzeća (MSP), povećanju SDI i priliv stranog kapitala u privatizovana preduzeća. Ipak, dinamika

tehnoloških promena nije omogućila uspostavljanje nove strukture zasnovane na industrijama visoke tehnologije, kvalifikovanom radu i znanju, koje bi omogućili kvalitativan rast, veću konkurentnost i izvoz. Takođe, struktura investicija je bila neadekvatna pa je veći deo sektora razmenljivih dobara ostao tehnološki zastareo. Pri tome, 2008. i 2009. godine globalna ekonomska kriza je pogodila snažno privredu Srbije, što se u velikoj meri odrazilo na strukturne promene u industriji.

Do sada ostvareni rezultati u procesu restrukturiranja industrije, kao i struktura postojeće ponude, teško mogu uticati dinamičnije na rast produktivnosti rada, konkurentnosti i odgovarajući nastup na stranim tržištima. Iz tih razloga, povećanje ukupne produktivnosti i efikasnosti industrije, odnosno konkurentnosti, suštinski su povezani sa promenama u strukturi proizvodnje.

Ključni segmenti za sprovođenje strukturnih reformi su: (1) završetak privatizacionog procesa (u nekim slučajevima stečaj i likvidacija preduzeća); (2) veće investicije u tehnološke inovacije i modernizaciju industrije; (3) restrukturiranje i privatizacija velikih industrijskih sistema i javnih preduzeća iz infrastrukturnih delatnosti, i (4) podsticanje razvoja sektora MSP-a.

4. STRATEGIJA IZVOZNO ORJENTISANE REINDUSTRIJALIZACIJE

Globalna ekonomska kriza samo je dodatno ukazala na probleme i izuzetno nisku konkurentnost srpske industrije. Uz uvažavanje svih njenih posledica, pokazatelji o stanju industrije podržavaju tezu da se ona već duže vreme (permanentno) nalazi u dubokoj krizi. Globalna kriza uticala je da neki decenijski problemi u industriji postanu izraženiji i uočljivi. Povoljno međunarodno ekonomsko okruženje u periodu pre krize nije iskorišćeno da se izvrše strukturne reforme u industriji, koje bi joj pomogle da je spremnije dočeka i ublaži negativne posledice. Industrija je umesto oporavka i razvoja, sa globalnom krizom ušla u najkritičniju fazu dosadašnjeg razvoja. Stoga bi mehanizmi za ublažavanje i prevazilaženje krize trebali da budu suštinski drugačiji, od kratkoročnih pokušaja i mera otklanjanja njenih posledica.

Započinjanjem tranzicionih reformi 2001. godine, zanemarene su bitne činjenice procesa ekonomskog razvoja i zakonitosti industrijalizacije, koje se mogu uočiti kod visoko industrijalizovanih zemalja, ali i kod aktuelnog načina razvoja naprednijih evropskih tranzicionih zemalja i brzorastućih ekonomija grupacije BRIC-a (Brazil, Rusija, Indija i Kina). Ove zemlje reindustrijalizacijom permanentno redefinišu mesto industrije namenjujući joj važnu ulogu u ekonomskom razvoju.

Prvi korak, ka transformaciji naše privredne je da industrija mora dobiti adekvatnu ulogu u modelu privrednog rasta i razvoja. Iskustva pokazuju da industrijski sektor deluje preko brojnih veza i multiplikativnih efekata na celokupnu privredu. U tom smislu ga je opravdano posmatrati kao „motor

razvoja“ koji omogućava dugoročno održiv rast. Dakle, industrija je realna alternativa, ali na drugačijim i izmenjenim osnovama. Pri ovakvom stavu se ne sme zanemariti koncept usaglašenog i balansirano razvoju ostalih sektora, kako poljoprivrede, tako i usluga.

U stručnoj javnosti postoji mišljenje da se perspektive razvoja Srbije, kao agrarne zemlje, nalaze u poljoprivredi baziranoj na „zelenim tehnologijama“ i „zdravoj hrani“. Ovakav stav se delimično može prihvatiti, usled činjenice da naša privreda tehnološki zaostaje za industrijskim zemljama EU 5-6 tehnoloških godina (vidi [7]). Poljoprivreda nije ta koja može obezbediti smanjenje tolikog tehnološkog jaza. Takođe, ona je kao deo realnog sektora u periodu posle 2001. godine devastirana, sa prosečnom stopom rasta od 2,8%. Ovo potvrđuju i tendencije kretanja njenog učešća u BDP-a koje je palo sa 13,7% u 2001. na 10,6% u 2009. godini, kao i njeno relativno učešće u spoljno-trgovinskoj razmeni koje je smanjeno sa 25,7% na 17,8% u istom periodu, sa dominantnim učešćem neprerađenih proizvoda (vidi [12] i [1]). Ono što se ne sme prevideti, je da poljoprivreda ima strateški značaj i potencijal u pogledu razvoja agro-industrijskog kompleksa i rastu njegovog izvoza.

Što se tiče sektora usluga on je dobio dominantnu ulogu u privrednom razvoju posle 2001. godine. To je ozbiljno limitiralo razvoj domaćeg realnog sektora, i pokazalo se kao neodrživo u dugom roku, jer presudno zavisi od priliva stranog kapitala i zaduživanja u inostranstvu. Između ostalog, koncept razvoja koji je favorizuje sektor usluga, baziran je na nerazmenljivim dobrima, oslonjen je samo na domaću tražnju, i zahteva visok nivo BDP-a *per capita*, koji je kod nas u velikom zaostatku i u poređenju sa naprednijim zemalja u tranziciji. Takođe, izvesno je da će usluge u privredi Srbije postajati sve značajnije i da će u sledećim godinama imati sve veći udeo u BDP-u. Nerazvijene usluge, na direktan ili na indirektan način, mogu osetno ograničiti proces reindustrijalizacije.

Drugi korak zahteva definisanje nove strategije (re)industrijalizacije i nove proizvodne orijentacije. Izvozno-orijentisana strategija i orijentacija na svetsko tržište bi za srpsku industriju bila najpoželjnija i najprihvatljivija, uvažavajući činjenicu visoke i pozitivne korelacije dugoročnog, dinamičnog i održivog ekonomskog rasta i izvoza industrije, posebno malih otvorenih privreda u tranziciji. Takođe, najuspešnije privrede u svetu koristile su izvoz kao osnovu dugoročnog rasta i razvoja. Visoke stope rasta, od preko 7%, na duži period od 15 godina i više, uspele su da ostvare samo one privrede koje su se naslanjale na izdašnu tražnju svetskog tržišta i na toj osnovi podizale svoju produktivnost i ekonomsku efikasnost (vidi [16]). Povećani izvoza obezbedilo bi poboljšanje osnovnih razvojnih indikatora i makroekonomsku stabilnost. Pored toga, integrisanost u svetske tokove je način da se efikasnije sprovede proces reindustrijalizacije usled mogućnosti pristupa novom znanju, tehnologijama i investicijama.

Jedan od najvažnijih aspekata izvozne strategije je indentifikovanje osnovnih pravaca razvoja industrije. Naša industrija konkurentnost zasniva na faktorima proizvodnje i neadekvatnoj upotrebi faktora efikasnosti (vidi [15]). U uslovima ograničenih finansijskih resursa, potrebno je identifikovati i postaviti takve pravce

razvoja, koji mogu da prevedu industrijski sektor na više i održive stope rasta i omogućće mu da izdrži utakmicu u međunarodnoj konkurenciji. Proizvode čiji razvoj treba podržati, su oni koji na najproduktivniji način koriste raspoložive faktore, ali i oni koji odgovaraju strukturi uvozne tražnje naših spoljno-trgovinskih partnera. To zahteva revitalizaciju nekih postojećih, ali i investicije u izgradnju novih, sofisticiranih i inovativnih preduzeća koja će postati nacionalni lideri i izvoznici, i koja će povećati izvoz proizvoda srednjeg i visokog tehnološkog nivoa. Jasno je, da će za promene u proizvodnoj orijentaciji trebati vremena i dosta ulaganja.

U cilju efikasnijeg podizanja konkurentnosti srpske industrije, neke grane (samo izuzetno), grupe (retko) ili pojedinačni proizvodi (uglavnom) moraju dobiti status prioriteta, a neke(i) izgubiti mesto koje su imale(i) u prethodnom periodu (vidi [13]). Uz uvažavanje širih interesa u narednom periodu nosioci razvoja srpske industrije mogla bi da bude:

1) Proizvodnja motornih vozila i komponenti jedna je od najperspektivnijih oblasti, odnosno grupacija u privredni Srbije, i pored krize u svetskoj automobilskoj industriji. Ova oblast je 2001. godine učestvovala sa 4,4% u proizvodnji i 7,1% u zaposlenosti prerađivačke industrije i sa 5,2% u ukupnom izvozu. Kao posledica restrukturiranja, modernizacije kapaciteta i globalne ekonomske krize, u 2008. godini njeno učešće je smanjeno na oko 3% proizvodnje, 6,4% zaposlenih prerađivačke industrije i 2,2% ukupnog izvoza (vidi [12] i [18]). U ovoj oblasti proizvodnja automobila je najznačajnija, a obuhvata i proizvodnju specijalnih drumskih vozila, kamiona i autobusa, motora, agregata, delova i autokomponenti. Sa novim partnerima i investicijama, ovo može biti vodeći izvozni sektor, sa najvećim uticajem na rast BDP-a, uz mogućnosti za otvaranje novih radnih mesta.

Značaj ove oblasti ogleda se u tome što može biti nosilac tehnološkog razvoja i omogućiti rad velikog broja kooperanata. Odnosno, može imati ogroman multiplikatorski efekat na proizvodnju tehnološki intezivnih mašina, elektromašina, preciznih i optičkih instrumenata, elektro opreme, kablova i elektronskih proizvoda, ali i metalnih proizvoda, hemijskih proizvoda, akumulatora, proizvoda od gume i plastike, stakla i derivata nafte. S druge strane, perspektive razvoja su i u činjenici da vodeći evropski proizvođači 40% komponenti uvoze, a proizvodnju dislociraju u zemlje sa nižim troškovima rada.

Pozitivnih promene u pravcu tehnološkog napretka i modernizacije u proizvodnji motornih vozila desile su se dolaskom kompanije „FIAT“ i formiranjem preduzeća „Fijat automobili Srbija“, koje se bavi sklapanjem automobila, a u perspektivi i proizvodnjom novih modela. Ovo je bio pozitivan signal za dolazak i nove investicije proizodjača komponenti („Jura“, „Dajtek“, „Rojm“). Takođe, potencijali ove oblasti su modernizacija i pronalazak strateških partnera za postojeće proizvodne kapacitete („Zastava kamioni“, „Zastava specijalni automobili“, „Ikarbus“, „FAP“ i „Neobus“) i kvalifikovani kadar sa određenim tehnološkim iskustvom. Posebne mogućnosti se nalaze u razvoju novih MSP-a, industrijskih i slobodnih zona, industrijskih inkubatora i razvoj klasterizacije.

2) Proizvodnja mašina i uređaja sa proizvodima viših faza prerade i primenom savremenih tehnologija, može da ima ulogu trajnog obezbeđenja motorne snage privrednog razvoja, povećanja izvoza kapaciteta i snabdevanje domaćim mašinama ostalih delova privrede i industrije. Ova oblast učestvuje u proizvodnji prerađivačke industrije sa 3,5%, i sa 7% u njenoj zaposlenosti u 2008. godini (vidi [12]). Razvoj proizvodnje mašina može se zasnovati na realnim potrebama domaće privrede, rastućoj i stalnoj tražnji na svetskom tržištu, činjenici da je ova oblast jedna od propulzivnijih u svetu, posebno u EU, čiji udeo u svetskoj trgovini preko 40%. Konkurentnost proizvodnje može počivati na korišćenju domaćih sirovina, tradiciji, znanju i iskustvu, relativno očuvanim kadrovskim potencijalima, ali potrebi razvoja novih kadrova sa višim nivoom kvalifikacija i obrazovanja.

Kao glavne grupe u proizvodnji mašina i uređaja mogu se izdvojiti poljoprivredne, šumske i građevinske mašine, energetske mašine i oprema, alatne mašine, specijalizovane mašine i oprema za pojedine industrijske grane, mašine za proizvodnju oružja i municije, kao i usluge održavanja i remonta. Proizvodnja mašina i uređaja zahteva tehnološku modernizaciju postojećih kapaciteta, povezivanje sa strateškim partnerima i investitorima, koncentraciju i klasterizaciju delova postojećih kapaciteta, osnivanje i razvoj novih kapaciteta, harmonizaciju domaćih sa međunarodnim tehničkim, ekološkim i drugim propisima i standardima, saradnju sa visokobrazovnim institucijama i transver njihovih znanja u praksu.

3) Proizvodnja elektronske i telekomunikacione opreme u 2008. godini učestvuje u strukturi BDP-a prerađivačke industrije sa svega oko 0,3%, i sa 1% u zaposlenosti (vidi [12]). Natprosečan rast kod proizvodnja elektronske opreme po odsecima trebalo bi razvijati u pavcu: (1) proizvodnje električnih mašina, aparata, procesne opreme i elektronskih sklopova, (2) proizvodnje radio, TV i telekomunikacione opreme i (3) proizvodnji preciznih i optičkih instrumenata.

Prednost proizvodnje elektronske i telekomunikacione opreme je u proizvodima više dodate vrednosti i supstituciji uvoza. Potencijali razvoja oblasti elektronske industrije su u visokom izvoznom potencijalu na tržište EU, postojećim kapacitetima, koji sa savremenom opremom i licencnim ugovorima, mogu proizvoditi cenovno konkurentne proizvode, i kvalifikovani kadar sa tehnološkim iskustvom. Pored toga, mogu se formirati proizvodni pogoni u MSP-a. U telekomunikacionoj industriji izvoz se može formirati na bazi domaćeg razvoja. Mogućnosti ove industrije se nalaze u kadrovim i potencijalu visokobrazovnih institucija, koje imaju tradiciju istraživanja i razvoja u ovoj oblasti, kao i u stvaranju poslovnih inkubatora i kalsterizaciji. Najvažniji problemi sa kojim se susreće ova oblast su visok odliv kadrova, nedostatak izvora finansiranja proizvodnje, spor razvoj novih i savremenijih proizvoda i dinamične promene tehnologije.

4) Informacione tehnologije (IT) predstavljaju sektor industrije kojim se obezbeđuje visoko propulzivniji rast industrije i dodata vrednost. U svetu, tražnja u ovom sektoru je veća u odnosu na sve ostale sektore, a procenjuje se da će tražnja nastaviti da raste i u narednom periodu, jer poslovanje svih ostalih sektora privrede, kao i vanprivrede, jako zavisi od razvoja IT.

Razvoj ovog sektora može doprineti povećanju izvoznih kapaciteta, obezbeđenju infrastrukture koja je neophodna za razvoj konkurentnije industrije, veći priliv SDI i razvoja informacionog društva. Informacione tehnologije su čiste tehnologije, a izvoz se može realizovati i putem Interneta. Razvoj u oblasti softvera mogao bi činiti dominantan deo ovog sektora, pošto je on jako bitan za veliki broj proizvoda, posebno u elektronskoj industriji i telekomunikacijama (vidi [5]).

Razvoj ovog sektora realno je da se koncentriše u naučno-tehnološkim parkovima, posebno u industrijskim centrima, koji imaju razvijenu infrastrukturu i koji su povezani sa institucijama visokog obrazovanja. Za razvoj IT sektora neophodna je dobra Internet infrastruktura i unapređenje elektronskog poslovanja. Zbog dinamičnog razvoja ovog sektora i nedostatka kadra u najrazvijenijim zemljama, veliki je odliv visoko obrazovanih kadrova i stručnjaka iz manje razvijenih zemalja, pa i Srbije, što predstavlja ograničenje razvoju.

5) Jako veliku ulogu, kao i do sada, u izvozu treba da imaju proizvodi agro-industrijskog kompleksa, odnosno proizvodnja prehrambenih proizvoda i pića, koja je učestvovala sa prosečno 15,7% u ukupnom izvozu privrede u periodu 2001-2009. godina (vidi [12]). Pored toga, prehrambena industrija može postati značajan izvoznik zdrave (organske) hrane sa nacionalno prepoznatljivim poreklom. Izvoz ovih proizvoda, posebno na tržište EU, zahteva prilagođavanje domaće regulative u proizvodnji i kontrolu hrane sa zahtevima ovog tržišta. Pored unapređenja agro-ekoloških potencijala, neophodno je izvršiti prilagođavanje strukture izvoza hrane zahtevima uvozne tražnje ovog tržišta, tehnološku modernizaciju u proizvodnji i zadovoljenje standarda iz serije ISO 22000. Pored izvoza, prehrambena industrija determiniše prehrambenu sigurnost zemlje, obezbeđuje proizvodnju sirovina za druge grane, i ima višestruki uticaj i značaj za komplementaran razvoj poljoprivrede i intenziviranje proizvodnje u njoj.

Značajan broj grana baziranih na srednjim i nižim tehnologijama, trebalo bi razvijati za vlastite potrebe i domaće tržište, posebno putem proizvodnje u MSP-a. Ove grane istovremeno mogu imati i izvozni potencijal (prerada drveta i proizvodi od drveta, proizvodi od gume i plastike, proizvodnja proizvoda od nemetala i građevinskog materijala). Njihovim razvojem i prilivom sredstava po osnovu izvoza stvorila bi se osnova za razvoj propulzivnijih industrijskih proizvoda.

Radno intenzivne grane industrije (tekstilna, koža i obuća i industrija nameštaja) uz restrukturiranje i tehnološku modernizaciju mogu zadržati značajno učešće u strukturi i uticati na rešavanje problema nezaposlenosti, posebno kroz razvoj MSP-a i privlačenje stranih investitora. Iako tekstilna preduzeća imaju dugu tradiciju, posebno u proizvodnji odevnih predmeta i lake konfekcije, njihova perspektiva nije u doradnim poslovima (vidi [17]). Šansa ovih preduzeća jeste strategija razvoja konkurentnosti bazirana na kvalitetu, dizajnu, zadovoljenju ekskluzivnih potreba, proizvodnji malih serija i kalsterizaciji.

Najznačajnije promene treba da pretrpe grane energetski intenzivne proizvodnje. Istovremeno sektor energetike, posebno proizvodnju i distribuciju

električne energije, treba razvijati za sopstvene i potrebe prerađivačke industrije (vidi [14]). U perspektivi, kako ekonomska snaga zemlje bude rasla, treba težiti razvoju novih alternativnih izvora energije (bioenergija, solarna energija i energija vetra).

U okviru crne i obojene metalurgije nužno je temeljno restrukturiranje proizvodnje, modernizacija i podizanje stepena finalizacije i kvaliteta proizvoda. Osnovni pravac razvoja hemijske industrije (proizvode hemijske, petrohemijske, proizvode široke potrošnje i proizvode za poljoprivredu) treba usmeriti ka tehnološkoj modernizaciji, većem stepenu finalizacije i izvoza. Takođe, u proizvodnja i prerada crnih i obojenih metala i hemijska industrija zahtevaju usaglašavanje domaćih standarda sa standardima EU, posebno u oblasti ekologije i potrošnje energije. Proizvodi naše farmaceutske industrije mogli bi se delom afirmisati na svetskom tržištu, jer je ovaj sektor poslednje decenije pokazao znatnu vitalnost.

Vojna (odbrambena) industrija, kao jedna od uspešnijih izvoznih industrija u prošlosti, bi pored zadovoljenja domaćih potreba mogla da poveća izvozne kapacitete. Nerealno je očekivati u kratkom roku uspeh kakav su preduzeća ostvarivala u periodu 1980-ih godina, kada je godišnji izvoz dostizao milijardu dolara. Osnovni razlog se nalazi u porušenim kapacitetima i sporijem osvajanju ranijih tržišta. Ne sme se zaboraviti i da je ovaj sektor bio jedan od glavnih nosilaca tehnološkoj razvoju i sektor sa najbržim rokom povraćaja investicija.

5. NOVA INDUSTRIJSKA POLITIKA

Jako važan i bitan korak usmeren na implementaciju strategije izvozne reindustrijalizacije zahteva definisanje i sprovođenje jedne nove aktivne i sofisticirane industrijske politike (IP). Upravljanje modernom ekonomijom i usmeravanje procesa promena privredne strukture, bez neke forme IP više nije moguće, naročito u uslovima globalne krize.

Pomak u pravcu prihvatanja IP je dobrodošlo priznanje onoga što analitičari privrednog rasta znaju, da razvoj novih i modernih industrija često zahteva podršku države. Pravo pitanje o industrijskoj politici nije da li treba da se praktikuje, već kako? Da bi industrijska politika bila uspešna, ona mora da poštuje određene principe (vidi [10]). Dakle, glavna svrha IP je da privredu učini raznovrsnijom, tehnološki savremenijom i inovativnijom, i da stvori oblasti u kojima će ona biti u konkurentskoj prednosti. Nova IP bi bila usmerena na strukturno prilagođavanje i proces reindustrijalizacije kako bi se obezbedila podrška razvoju efikasne, dinamične i održive industrijske osnove koja će doprinostiti privrednom rastu.

Nedostaci tržišnog mehanizma posebno ispoljeni sa globalnom krizom, ali i specifični uslovi i položaj u kome se nalazi srpska industrija moraju se uzeti u obzir prilikom definisanja IP. Oni nameću nužnost kombinovanog i sofisticiranog pristupa sektorske i moderne horizontalne IP, što je kompatibilno i sa blažim

pristupom EU u pogledu pravila o državnoj pomoći od izbijanja ekonomske krize. Takva IP ne sme da šteti drugim delovima privrede i mora težiti ka jasnom promovisanju konkurentnosti. Konkurentnost mora biti shvaćena kao povećanje produktivnosti i realnog dohotka na održiv način, i sposobnost da se obezbedi visok i rastući životni standard i visoka stopa zaposlenosti na dugoročnim osnovama.

Takva IP obuhvata šire interese većeg broja zainteresovanih grupa, i mora se shvatati dosta kompleksnije nego prosta državna intervencija. Sprovedenje nove IP i njeni optimalni efekti zahtevaju da ona predstavlja zaokružen sistem komponenata. Njih treba da sačinjavaju ciljevi, instrumenti, sredstava i nosioci koji kreiraju i sprovode odgovarajuće mere.

Ciljevi IP se izvode iz same koncepcije razvoja, što znači iz osnovnog projekta razvoja društva. Evidentno da nova IP treba da bude stabilna i efikasna, a njeni ciljevi ne smeju biti isuviše opšti i moraju biti dostižni. Zbog toga se nova IP mora suočiti sa međusobno uslovljenim ciljevima i prioritetima: (1) jačanja međunarodne konkurentnosti i rasta izvoza industrije; (2) rasta produktivnosti; (3) restrukturiranja industrije; (4) uspostavljanja ekonomije znanja; (5) izvoza proizvoda višeg stepena finalizacije; (6) unapređenja investicione klime; (7) razvoja MSP-a; (8) rasta zaposlenosti; (9) ravnomernog regionalnog razvoja, i (10) smanjenja zagađenja i pritiska na ekološki sistem.

Ovako definisani ciljevi i prioriteti utiču da i ostale politike budu u funkciji IP i efikasnog razvoja industrije. Savakako da je najvažniji uticaj na industriju mora biti putem i mera i mehanizama: (1) politike realnog deviznog kursa; (2) monetarne politike (kamata i kontrole likvidnosti banaka); (3) fiskalne politike (prihoda, rashoda i deficita/suficita), i (4) politike dohodaka, ali i drugih direktnih i indirektnih mera. Vazan zadatak države je da izgradi neophodne institucije i infrastrukturu, da obezbedi makroekonomsku stabilnost i zaštitu konkurencije, ukloni barijere investitorima, da unapredi i reformiše obrazovanje i poveća efikasnost tržišta rada, da obezbede veća sredstva za istraživanje i razvoj i inovativnost, odnosno da poboljša celokupan poslovni ambijent.

Država na neki način treba da pomaže određene aktivnosti (dozvoljenim subvencijama, povoljnim kreditima i garancijama za izvoznike, finansiranjem klasterizacije i formiranjem slobodnih izvoznih i industrijskih zona), ali uz obavezu da se ostvari rezultat (izvoz, nova radna mesta i inovativnost). Prilikom izbora i donošenja odluke o mogućnosti korišćenja svake mere potrebno je da postoje jasne obaveze, nadležnosti, rokovi, sredstva, kao i pokazatelji efekata i nivo realizacije ciljeva.

Efikasan uticaj nove IP podrazumeva obezbeđivanje većih investicija (1) pre svega, iz domaće štednje; ali i (2) stranih direktnih ulaganja, i (3) stranih kredita, ali samo pod uslovom da se poštuju „zlatna pravila” zaduživanja. Po ugledu na iskustva razvijenih zemalja (Nemačke, Japana i J. Koreje), trebalo bi osnovati jedinstvenu razvojnu finansijsku instituciju (banku, agenciju ili fond), koja bi objedinjavala finansijska sredstva i usmeravala ih u najvažnije proizvodne (izvone) projekte. Naročito je bitno da se pri ocenjivanju industrijske politike razmotre rezultati i troškovi ulaganja.

Na kraju, kod takvog definisanja i sprovođenja IP treba uspostaviti prave odnose između javnog i privatnog sektora u kojima će, međusobnom saradnjom, ograničenja za privredni rast biti otklonjena (vidi [11]). Odnosno, aktivni nosioci IP su društveni ili ekonomski subjekti, koji pored učešća u postavljanju ciljeva, učestvuju i u sprovođenju mera IP. Jako je bitno da, područje regulacije industrije i nadležnost za IP mora biti jedinstveno, i u okviru jedne institucije. Takođe, ni privrednici ne mogu stajati po strani, već je važno da se i sami zapitaju šta je to što bi oni mogli uraditi u preduzećima kako bi povećali nivo produktivnost. Počev od prihvatanja koncepta konkurentskih prednosti, unapređenja infrastrukture, ljudskih resursa, vođenja i menadžmenta preduzeća, preko klasterizacije, razvoja organizacionih procesa, poslovnih mreža u zemlji i inostranstvu, unapređenja sofisticiranosti proizvodnih procesa, kvaliteta i tehnološke inovativnosti proizvoda, do saradnje sa obrazovnim i istraživačkim institucijama, unapređenja imidža preduzeća, komunikacije sa kupcima i potrošačima, ali i ostalim ekonomskim subjektima i institucijama u privredi. Pasivna uloga privrede i očekivanje da će samo država biti odgovorna za strukturne promene, poboljšanje konkurentnosti i povećanje izvoza je pogrešna.

Sve ovo upućuje da Srbija mora izgraditi sopstveni model IP. Prilikom izgradnje sopstvenog modela, moraju se uvažiti i neke činjenice vezane za IP na nivou EU, posebno definisane u okviru strategije „Evropa 2020. godine“. Zajednička IP postala je suština uspeha strategije održivog razvoja industrije i eksplicitne reindustrijalizacije EU. Ovim je naglašeno da je industrija izvor napretka i prosperiteta EU i da direktno i indirektno doprinosi rastu produktivnosti svih sektora. Iskustva novih članica ukazuju da proces pridruživanja i punog integrisanja u EU uključuje i neminovnu konvergenciju nacionalne IP u odnosu na zajedničku IP Unije, tj. prema poslovnom okruženju i industrijskim strukturama EU (vidi [8]).

6. ZAKLJUČAK

I pored činjenice da je industrija bila ključ brzog privrednog razvoja Srbije u dužem periodu, moglo bi se oceniti da posle 2001. godine industrija nije revitalizovana. Umesto restrukturiranja i modernizacije industrije u privredi je dominantno mesto dobio sektor usluga, što je neprimereno etapi, a posebno dostignutom nivou razvoja privrede. Ovakvo kretanje dovelo je do značajnih izmena u strukturi privrede, smanjenjem apsolutnog i relativnog učešća industrije u stvaranju BDP-a zaposlenosti, i istovremenom rastu sektora usluga.

Pad učešća industrije i rast sektora usluga, ukazuju na proces deindustrijalizacije. Ipak, nemože se reći da je opadanje industrije u generisanju BDP-a i zaposlenosti posledica procesa deindustrijalizacije karakterističnog za razvijene zemlje i naprednije zemlje u tranziciji. Deindustrijalizacija i devastacija industrije uzrok imaju u modelu privrednog rasta i razvoja, dubokoj i permanentnoj krizi u industriji, strukturnim neravnotežama nastalim kao posledica primene koncepta tranzicionih, privrednih i strukturnih reformi. U

naprednim tranzicionim zemljama, za razliku od Srbije, veliki uticaj u ekonomskom razvoju ima industrija zahvaljujući strukturnim promenama, modernizaciji i reindustrijalizaciji.

Privreda Srbije postigla je izvestan napredak u sprovođenju tranzicionih promena, naročito kroz proces privatizacije i restrukturiranja preduzeća od 2001. godine. Ipak, promene i modernizacija u industriji nisu sprovedeni dovoljno efikasno, čime bi se obezbedio dinamičniji i dugoročno održiv rast proizvodnje i zaposlenosti, ali i kako bi se ublaže posledice globalne ekonomske krize. Između ostalog, stanje svetske ekonomije pokazuje da su zemlje koje nemaju snažne industrije više pogođene globalnom krizom, i da u dugom roku nema ozbiljnijeg ekonomskog razvoja bez snažne industrije.

Moglo bi se oceniti da i u Srbiji, u srednjem i dugom roku, nema bitnijeg napretka i održivog privrednog rasta bez ozbiljnijeg razvoja industrije, odnosno reindustrijalizacije. Industriju treba razvijati u skladu sa ulogom i značajem koju ima u većini tranzicionih zemalja. Ohrabruje činjenica da je u 2010. godini predložen novi postkrizni model ekonomskog rasta i razvoja, u kome pored poljoprivrede, investicija, ključno mesto treba da ima industrija i izvoz.

Strategijom izvozno orjentisane reindustrijalizacije bi se mogla obezbediti realizacija najvažnijih ekonomskih ciljeva i poboljšanje osnovnih razvojnih indikatora. Jedan od važnijih aspekata izvozne strategije je indentifikovanje osnovnih pravaca razvoja industrije u cilju efikasnog podizanja njene konkurentnosti i modernizacije. To podrazumeva visok nivo prioriteta i specijalizacije izvoza, što bi značilo ovladavanje proizvodnjom i plasmanom nekoliko osnovnih proizvoda, manjih grupa proizvoda ili samo nekih grana, višeg tehnološkog sadržaja i dodate vrednosti. Istovremeno, neki proizvodi bi se proizvodili za vlastite potrebe, ali bi mogla da imaju značajan izvozni potencijal.

Realizacija izvozno orjentisane strategije i izmena osnovnih pravci razvoja industrije zahteva definisanje i adekvatno sprovođenje nove aktivne i sofisticirane industrijske politike. Industrijska politika, sa jasnim ciljevima, prioritetima, sedstvima i nosiocima, mora dobiti važnu ulogu, jer je ona postala jedan od suštinskih načina za efikasan razvoj, sprovođenje reindustrijalizacije i stvaranje moderne, konkurentne i održive industrijske osnove.

LITERATURA:

1. Bruto domaći proizvod u Republici Srbiji, u stalnim cenama 2002. godine, RZS, Beograd, 2010.
2. EBRD, <http://www.ebrd.com/country/sector/econo/stats/index.htm>.
3. Eurostat, <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>.
4. Industrija Republike Srbije, 2009., RZS, Beograd, 2010.
5. Koncept industrijskiog razvoja, Ministarstvo ekonomije i regionalnog razvoja, Beograd, <http://www.merr.sr.gov.sr.pdf>.

6. Konkurentnost i strukturne promene 2009, RZR, Beograd, 2009.
7. Konkurentnost privrede Srbije 2003, Jefferson institute, Belgrade, i NBS, Beograd, 2003.
8. Mičić, V., Srbija i industrijska politika Evropske unije, Industrija 1/2009, Ekonomski institut Beograd, Beograd, 2009.
9. Prodana, neprodana preduzeća i raskid ugovora, (2010), Agencija za privatizaciju Republike Srbije, <http://www.priv.rs>.
10. Rodrik, D., Industrial Policy for the Twenty First Century, Harvard University, Cambridge, 2005.
11. Rodrik, D., The Return of Industrial Policy, Project Syndicate, <http://www.project-syndicate.org/commentary/rodrik42/English>
12. RZS, <http://webrzs.stat.gov.rs>.
13. Savić, Lj., Reindustrijalizacija kao osnov novog modela razvoja, Ekonomsko-socijalna struktura Srbije - Učinak prve decenije tranzicije, Naučno društvo ekonomista Srbije, Akademija ekonomskih nauka i Ekonomski fakultet Beograd, Beograd, 2010.
14. Savić, Lj., Srpska industrija za dvadeset prvi vek, Industrija 1/2009, Ekonomski institut, Beograd, 2009.
15. The Global Competitiveness Report 2010-2011, (2009), WEF, Switzerland.
16. The Growth Report - Strategies for Sustained Growth and Inclusive Development, Conference Edition, IBRD, Washington, <http://www.growthcommission/Report/growthreportoverview.pdf>.
17. Urošević, S., Đorđević, D., Cvijanović, M., J., Značaj doradnih poslova za razvoj tekstilne i odevne industrija Srbije u procesu tranzicije, Industrija 2/2009, Ekonomski institut, Beograd, 2009.
18. Zaposlenost i zarade, Republički zavod za statistiku Srbije, Beograd, 2010.